

Особливості географічного фактора української та європейської геокультури

УДК 327

Кожна цивілізація, країна або імперія мали свій час та місце на часовому та просторовому промені світової історії. Важко уявити собі існування Месопотамії в ХІХ ст. або США на початку нової ери, так само як неможливо було б перенести Древній Єгипет від берегів Нілу, не змінивши культурно-історичної сутності найдавнішої цивілізації нашої планети. Ці особливості просторо-часової приналежності політичної історії людства є географічно-темпоральним аттрактором розвитку будь-якого суспільства, який незважаючи на значний технологічний розвиток сучасної цивілізації все ж залишає помітний відбиток у долі всіх країн і народів.

Сфера впливу географічного фактора на сучасну історію великих суспільств може бути як об'єктивною, так і суб'єктивною. Зазвичай до об'єктивної сторони відносять сукупність природно-ресурсних і кліматичних умов, що зумовлюють соціально-політичну, економічну та культурну ситуацію в цивілізаційному ареалі нації. З суб'єктивною стороною географічного фактора все не настільки очевидно: до неї відносять сукупність психологічних чинників у масовій свідомості народу

(ментальності), які були сформовані під постійним впливом політико-географічних і фізико-географічних умов. Тому суб'єктивна сторона географічного фактора політичного державотворення є водночас чинником геокультури, як елементу політичної культури населення певної території.

З розвитком суспільних наук після епохи Просвітництва, популярність ідеї географічної залежності політичних рішень усе більш нівелювалася. Це було пов'язано, в першу чергу, з тим, що теорії географічного детермінізму не тільки абсолютизували природно-територіальний чинник, ігноруючи інші фактори державотворення, а й концентрували свою увагу виключно на об'єктивному боці географічних впливів. Із появою класичної економічної теорії (А. Сміт) географічна складова залишилася на периферії соціально-наукового дискурсу, а її місце поступово зайняли різні концепції сприятливих економічних умов. У сучасну епоху зі скороченням циклу капіталістичних криз проблема геокультури та географічного чинника її формування стає дедалі більш важливою. Віртуальна економіка ХХІ ст. досить яскраво демонструє, наскільки

Summary

The article draws attention to the problem of geographical factors which creating a geoculture of Ukrainian society. Wondering about the level of Ukrainian geopolitical consciousness, the author compares different manifestations of the national political consciousness with similar situations in European countries. National political mentality described by comparison with a regional-regional identities in Britain, France and Germany. Based on the findings, the paper stresses the general need for applied approach to study the principles of the Ukrainian nation.

Keywords: geoculture, political culture, mentality, nation, territorial identity.

високого значення набув фактор колективної свідомості суспільства в контексті фінансового та виробничого успіху держав і народів. Навіть курс валют на міжнародному ринку є надзвичайно чутливим до певних абстрактних уявлень та припущень у свідомості суспільства, що з величезною швидкістю розмножуються через ЗМІ та міжнародні комунікації.

Відтак, у цьому аспекті виявляється вкрай актуальним дослідити природу та структуру географічного чинника геокультури, у тому числі розглянувши його прояви в українському та європейському суспільстві.

Якщо інтерпретувати геокультуру як складову політичної культури, то зміст останньої формується за тими ж законами та закономірностями, що й політичної культури загалом. Специфіка геокультури полягає в акцентуванні на вагомій ролі природних (географічних, екологічних, природно-ресурсних) аспектів і піддається впливу таких формую-

чих факторів:

- 1) усіх факторів, власних політичній культурі загалом;
- 2) екологічних факторів, пов'язаних із усвідомленням екологічної ситуації в регіоні, а також із можливостями громадянського суспільства вплинути на державну екологічну політику;
- 3) факторів природо-ресурсного забезпечення, що описують популярність проблеми ресурсної економії в країні, у тому числі поінформованості населення щодо реалій виснаження природних багатств планети чи країни;
- 4) географічних факторів, що поділяються на дві структурні групи: політико-географічні, або фактори, які базуються на відображенні геополітичного сегменту державної політики у свідомості населення, та фізико-географічні, що визначаються впливом природно-географічного середовища на трансгенераційне формування політичної ментальності народів. Політична географія

країни, суспільно-свідомим відзеркаленням якої є елементи геокультури, не зводиться до фізичної території та природних умов держави. Як слушно зазначає М. Дністрянський: «Географічне положення держави включає дві основні складові – природно-географічне і суспільно-географічне, які різнобічно характеризують її позиційність щодо оточуючого світу, але мають і свої особливості. Якщо природно-географічне положення відзначається відносною статичністю, то суспільно-географічне – мінливе в часі. Крім того, держава сама здатна впливати і навіть творити своє суспільно-географічне положення, особливо політико-географічне» [1, с. 8]. Географічний вплив на політичну культуру українських громадян є предметом наукового пізнання і може допомогти знайти відповіді на запитання, пов'язані з місцем українця у вітчизняному політичному житті.

Після Революції гідності українське суспільство зазнало досить відчутних змін. Усе більш наочними стають намагання активних громадян вплинути на політичне та соціальне життя в країні. Однак недовіра до владних і судових інституцій, брак досвіду та засобів громадської боротьби, а також конотація понять «держава» та «влада» в політичній культурі

П'єр Бурд'є, французький соціолог, автор «філософії дії»

населення зводять вітчизняну громадянську активність до вузько випадкових вимірів, які спрямовані на вирішення конкретних, а не комплексних завдань.

Розглянемо конкретний приклад. Нещодавно в українських ЗМІ значного розголосу набула ситуація з незаконним видобутком бурштину на території Рівненської та Волинської областей. Після перевірки зафіксованих з літака нелегальних точок вдалось оцінити майже масове розкрадання природних ресурсів України [2]. Випадок із незаконним видобутком напівдорогоцінного каменю зовсім не є новим. Так, у середині 2014 р. вже здійснювалася спроба боротьби з ресурсними зловмисниками. Тоді в порушенні закону звинувачували окремих учасників громадських організацій майдану, зокрема,

«Спільної справи» та «Самооборони», які привласнили та контролювали незаконний бізнес бурштинових «плантацій» Олександра Януковича [3]. Громадська активність українців рік тому дала можливість підняти проблему щодо конкретного випадку порушення закону, однак не усунула її цілком навіть на регіональному рівні. У 2014 р. бурштинова ситуація не отримала відповідної оцінки усього суспільства, що стало причиною нездатності продемонструвати комплексний громадський опір. Предметом дискусії стала конкретна проблема, яка, хоч і була вирішена, уже через рік повернулася новим рецидивом.

Для контрасту розглянемо подібну ситуацію в ЄС: якою у випадку нелегального видобутку буде реакція активного європейського громадянина? У 2007 р. в пресі мала резонанс історія з екологічною катастрофою у французькій Гаяні (анклав Франції в Південній Америці). Новина була пов'язана з незаконним видобутком золота, що мав неконтрольований розмах із початку 2000-их років [4]. Головні учасники незаконного видобутку – у переважній більшості бразильці та мешканці сусіднього Сурінаму, які незаконно перетинали кордон французьких земель через джунглі. Цікаво, що з проведенням широ-

кої інформаційної кампанії гаянська ситуація була бурхливо сприйнята не лише в Парижі, а й серед багатьох громадян ЄС. Низка громадських рухів, у тому природоохоронних організацій, офіційно звернулися до уряду Франції з вимогою в кілька разів збільшити кількість прикордонних патрулів у регіоні, а також значно посилити правову підтримку цінних природних територій, у тому числі через введення більш жорсткої відповідальності за незаконний видобуток. Відповідні вимоги були виконані, починаючи з 2010 р. в Гаяні нелегальні золотодобувальні стали відчутно рідшим явищем.

Зіставлення двох означених ситуацій дає можливість побачити характерну відмінність української геокультури від європейської. Позиція активних українських громадян здебільшого спрямована на боротьбу з конкретним проявом незаконності. Відсутність системного підходу пояснюється значною недовірою до інституцій влади з боку активістів і, по суті, недовістю механізмів владно-громадської комунікації. Навіть сьогодні існували реальні можливості для здійснення громадянського контролю за дотриманням закону та діяльністю влади, геокультурі українського громадянства знадобилося б ще кілька років, аби сформувати «алгоритми» загального, а не прикладного втручання в політику своєї держави.

Одна з виключних ознак географічного чин-

ника геокультури загалом полягає в імпліцитності (неявності) концептуальних границь між соціальним і географічним простором у сучасній політиці. Те, що на перший погляд здається ефектом географічної дистанції, насправді може бути результатом широкого проміжку в аспекті соціального простору. Відомий французький соціолог П'єр Бурд'є свого часу слушно відзначив, що вага відмінності між географічним і соціальним простором полягає в наступному: «Ці два простори ніколи повністю не збігаються, проте багато розходжень, які вважають зазвичай ефектом географічного простору, наприклад, протиставлення центру і периферії, є в дійсності дистанцією в соціальному просторі, тобто походять від нерівності в поділі різних видів капіталу в географічному просторі» [5, с. 94]. Соціальний простір включає в себе багато складових – як ментальних, так і кількісно-матеріальних, однак саме їх синтез є джерелом формування колективного здорового глузду суспільства, що є центральним оператором політичної свідомості мас.

Досить яскраво ця особливість проявляється в українській політичній культурі. Сьогодні багато апологетів та опозиціонерів західного вектора розвитку України апелюють до географічної та історичної близькості нашої держави із відповідно Євросоюзом та

Росією. Однак те, що здається близьким у просторі фізичному, не є таким же недалеким у просторі соціальному. Теперішня українська міжкласова дистанція є набагато ширшою, ніж європейська, а російська суспільна свідомість буквально контрастує з українською протягом останніх кількох років. Нині наша держава є певним чином ізольованою в новоствореному специфічно-вітчизняному соціальному просторі, українці в політичному сенсі мислять не як росіяни, але й не як типові громадяни Європи.

Ще одним аспектом географічного чинника геокультури є усвідомлення громадою територіальної ідентичності та геополітичної особливості своєї країни та її регіонів. Під час війни та гуманітарної кризи на Донбасі ця проблема є вкрай важливою.

Англійська дослідниця співвідношення понять держави, території та громадянства Різ Джонс пропонує звернути увагу на сучасну ситуацію в її рідній Британії. Шотландія в складі Великої Британії завжди була осо-

бливою політичною одиницею. Її населення, незважаючи на відсутність незалежності від Великого Королівства, завжди мала активну політичну позицію, яка однак ніколи не переходила межу відвертого силового сепаратизму. Зважаючи на цей факт, Лондон активно підтримував створення нових механізмів і регіональних інституцій самоврядування. «Шотландія являє собою цікавий приклад взаємозв'язку між територіальними ідентичностями і роботою, делегованою уряду. На цьому рівні шотландська цивільна служба проявляла активну позицію щодо розвитку регіонального уряду аж до 1997 р., при чому значно більшою мірою, ніж її колеги в Північній Ірландії та Уельсі. Члени цивільної служби в Шотландії, як правило, намагалися підкреслити своєрідність Шотландії та свою роль у підтримці цієї самобутності протягом усієї другої половини ХХ століття. У зв'язку з цим, виконавча передача влади в Шотландії шляхом створення шотландського парламенту служила виключно тому, щоб оживити завжди властиву активність шотландської цивільної служби» [6, с. 168].

Шотландія є яскравим прикладом автономного регіону, який прагне реалізації своєї самобутності. Велика частка політично активного населення протягом усього часу деволуції в Британії не просто висловлювала свою

позицію з приводу відновлення шотландського парламентаризму, а й стала його реальною рушійною силою [7, с. 53]. Прагнення передачі влади в регіоні було реалізоване шотландцями цілеспрямовано та законно, а їхнє відношення до територіальної цілісності Британії засвідчив референдум 2014 р., на якому було підтверджено якість і дієвість сучасної британської етнічної та гуманітарної політики.

Українська ситуація в територіально-географічному аспекті є вкрай наочною. Анексія Криму та сепаратистські рухи ніколи б не стали можливими без минулого провалу гуманітарно-регіональної політики, а також низького рівня політичної культури населення в цих регіонах і в цілому в Україні. Про географічно-історичний фактор української роздільності по Дніпру йшлося ще задовго до національної кризи, а неспокійні події в Криму вже мали місце на світанку вітчизняної незалежності.

Мешканці сучасного Донбасу та Криму, які і мешканці інших українських регіонів, наприклад, Харківщини, є носіями специфічної, однак пасивно-замкнутої територіальної ідентичності. Саме на цих ментальних геокультурних атрибутах, як правило, і будувалася політична кампанія в цих регіонах. Політик звертався до електорату не як до українців, а саме як до харків'ян, жителів Донбасу, Криму тощо. Таке відношення констатувало і досі констатує щораз глибшу дезінтеграцію ментальної собор-

ності України. Багато мешканців регіонів країни є прихильниками децентралізації, однак не беруть активної громадської участі в досягненні широких правових поступок з боку центральної влади. Така ситуація наводить на думку, що навіть за умов розгортання процесів децентралізації громадська активність і продуктивність нових місцевих органів влади буде еквівалентною сучасній. Успіх шотландського парламентаризму є наслідком високої політичної культури населення, а також розвинутого геокультурного планування Об'єднаного Королівства.

Якщо задатись питанням про те, що могло б стати якісним критерієм вдалої гуманітарної політики у втрачених нині регіонах, то вочевидь відповіддю мала б стати можливість центральної української влади власноруч провести референдум про незалежність Криму та Донбасу без остраху за його негативний результат. Тобто така можливість, яка була реалізована у 2014 р. у Великій Британії, де ще 40 років тому питання сепаратизму стояло на військовому рівні. Сфери політичної культури, геокультури та міжрегіональної ідеологічної, культурної толерантності ігнорувалися надто довго. Гуманітаристика вважалася вторинною, зокрема такою, що має лиш косметичний вплив на політичний клімат у країні.

Досить часто політичні та національні негаразди України пов'язувалися з так званою різномірністю

української нації – присутністю явного поділу українців на західних і східних. Таку думку висловлював зокрема і С. Хантінгтон у своїй відомій роботі «Зіткнення цивілізацій». Уніатський захід і православний схід здаються йому двома різними геокультурами, яким майже не реально вжитися під титулом одного суверенітету [8]. Однак чи є Україна настільки своєрідною в цій проблемі? Невже в успішних держав не існує подібних історико-географічних протиставлень?

Знову ж таки розглянемо європейський досвід. Німеччина – це держава, яка добре знайома з ідейною та політичною роздільністю власних земель. У повоєнні роки німецькій нації ще довго довелося розплачуватися за помилки історії та ще 45 років існувати як дві паралельні держави. Цей факт залишив свої відбитки на геокультурній канві німців. Як відмічає дослідник географічних фактів геокультури Кевін Кокс: «Високо ілюстративним процесом є та подія, що розгорнулася після возз'єднання Західної і Східної Німеччини

більше десяти років тому після близько 45 років культурної розбіжності між цими двома областями. Вона полягає у ворожих відносинах між Wessis або західними німцями і Ossis, колишніми жителями Східної Німеччини» [9, с. 151]. У спрощеному вигляді, тобто буденною мовою простих німецьких жителів, Wessis вважають, що Ossis марнотрати, оскільки занадто довго живуть у своєму маленькому світі, вони наївні і недалекі; що їм не вистачає впевненості в собі, вони постійно вибачаються; що вони не звикли до важкої роботи, тому що в старій НДР [Німецька Демократична Республіка] у них завжди закінчувалися матеріали для тривалого виробництва і це робило їхній робочий день вкрай простим; що вони нічим не кращі і як менеджери чи підприємці, тому що не мають ніякого досвіду ринкової економіки; і що вони не вдячні за ті переваги, які принесло з собою об'єднання, вони завжди скаржаться. Ossis, зі свого боку, вважають, що Wessis є нестерпно зарозумілими й часто безпідставно; що невпинна кон-

куренція зробила їх важкими для діалогу; що досить багато з них шахраї, які розбагатіли або на продажу непотребу, або на страшенній довірі східних німців, або скуповуючи східні активи за набагато нижчою ціною від їх реальної вартості; і що на додаток вони втиснулися на найкращі робочі місця на сході. Спочатку все це тільки змушувало Ossis відчувати себе пригніченими і безпорадними, але тепер деякі з них стають дійсно ображеними. Wessihass (ненависть західників) стало модним [9, с. 152].

Окрім західно-східного протистояння географія територіальних ідентичностей у Німеччині доповнюється й у іншому географічному просторі, зокрема в опозиції між жителями північних (низинних) і південних (пригірських) земель. Зазвичай населення в південних землях має більш націоналістичну та консервативну позицію, натомість їхні співвітчизники на півночі є більш ліберальними та прогресивними. Однак різномірність німецької нації не завадила їй після важкої поразки та культурної кризи XX ст. вийти на перші економічні позиції у світі [10, с. 134]. Однією із запорок такого успіху стала присутність потужної регіональної політичної еліти, яка постійно розвивалася та репрезентувала інтереси всіх німецьких земель у бундестазі, уряді та інших органах влади. Присутність національних дезінтегруючих факторів – це закономірний процес існування будь-якої нації,

питання лише в тому, наскільки сильно ці фактори впливають на єдність вітчизняної еліти, що є творцем державної історії.

Маніпуляція українською проблемою Сходу та Заходу демонструє тільки те, що протягом 25 років незалежності не було створено якісної форми політичної репрезентації інтересів кожної з територіальних ідентичностей української нації. Звичайно ж, можна апелювати до географічного положення України, де велику роль відіграє втручання зовнішніх інтересів. Однак протягом другої половини ХХ ст. Німеччина була не менш активною ареною міжнародної політичної гри, що не завадило їй стрімко розвиватися спочатку як дві окремі держави, а згодом як єдина Федеративна Республіка Німеччина.

Отже, говорячи про множинну політичних ідентичностей у провідних країнах Європи та України, можна заблукати в теоретичних нетрях національного питання. Часом складається враження, що без визначення терміна «українська

нація» ми будемо залишатися сплавом заходу та сходу із намаганням залишитися єдиними. Однак, нація – не те, що потребує чіткої концептуалізації, оскільки це скоріше певна форма відчуття колективної причетності, ніж категоричне поняття. Як підкреслює Кокс: «Ми поділяємо географію з нашими співвітчизниками. Це батьківщина. У кожного є вітчизна, або вони вірять в те що її мають, але «вони» мають вітчизну відмінну від «нашої». Це сфера передбачуваності. Це місце, де все знайоме. За межами батьківщини лежить невпевненість, щось необхідно знати або вивчити, якщо ми коли-небудь хочемо почуватися там зручно в повсякденному житті. Передбачуваність у такому разі формує не концепт, а ефект. Ми переживаємо та відчуваємо власну країну «місцем» свого перебування таким чином, яким не можемо відчувати себе у інших країнах світу» [9, с. 171]. Політична культура не потребує додаткової концептуалізації поняття «українська нація», вона потребує створення умов,

за яких українець міг би відчути причетність до єдиного державотворення, єдиної системи повсякденного розуміння речей і явищ та єдиної територіальної культури. Націю слід розуміти як явище, що повністю визначається проявами «національного».

Список використаних джерел:

1. Дністрянський М.С. Політична географія України / М.С. Дністрянський. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 348 с.
2. Луцькі прикордонники з літака зафіксували незаконний видобуток бурштину [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство «ZIK». – Режим доступу: http://zik.ua/news/2016/03/14/lutski_prykordonnyky_z_litaka_zafiksuvaly_nezakonnuyu_vidobutok_burshtynu_680802
3. Чабрець А. Майданівці прибрали до рук нелегальний видобуток бурштину [Електронний ресурс] / А. Чабрець // Національний антикорупційний портал «Антикор». – Режим доступу: http://antikor.com.ua/articles/10173-majdanivtsi_pribrali_do_ruk_nelegalnij_vidobutok_burshtinu
4. Bellos A. *Illegal, polluting*

and dangerous: the gold rush in French Guiana [Web resource] / Alex Bellos // «The Guardian» – Mode of access: <http://www.theguardian.com/environment/2007/dec/17/pollution.mining>

5. Бурдье П. Соціологія політики / П. Бурдье [пер. с фр. Н.А.Шматко]. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
6. Jones R. *People. State. Territories: The Political Geographies of British State Transformation* / R. Jones. – Oxford: Blackwell publishing, 2007. – 216 p.
7. Dodds K. *Geopolitical Traditions A Century of Geopolitical Thought* / Klaus Dodds. – London: Routledge, 2000. – 392 p.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. / С. Хантингтон [пер. с англ. Ю. Новикова]. – М.: АСТ, 2003. – 603 с.
9. Cox K. *Political Geography: Territory, State, and Society* / Kevin Cox. – Oxford: Blackwell Publishers, 2002. – 382 p.
10. Blacksell M. *Political Geography* / Mark Blacksell. – London: Routledge, 2006. – 244 p.

Інна Костира,
Київський національний університет культури і мистецтв

АНОТАЦІЯ

Стаття звертає увагу на проблему географічного фактора формування геокультури українського суспільства. Роміруючи над питанням про рівень геополітичної свідомості українців, автор порівнює різні прояви вітчизняної політичної свідомості з аналогічними ситуаціями у європейських країнах. Національна політична ментальність описується через зіставлення з регіонально-територіальними ідентичностями у Британії, Франції та Німеччині. На основі отриманих висновків у роботі наголошується на необхідності прикладного підходу до обґрунтування засад української нації.

Ключові слова: геокультура, політична культура, ментальність, нація, територіальна ідентичність.

АННОТАЦИЯ

Статья обращает внимание на проблему географического фактора формирования геокультуры украинского общества. Задаваясь вопросом об уровне геополитического сознания украинцев, автор сравнивает различные проявления отечественного политического сознания с аналогичными ситуациями в европейских странах. Национальная политическая ментальность описывается через сопоставление с регионально-территориальными идентичностями в Великобритании, Франции и Германии. На основе полученных выводов в работе подчеркивается необходимость прикладного подхода к обоснованию основ украинской нации.

Ключевые слова: геокультура, политическая культура, ментальность, нация, территориальная идентичность.

